

УДК 376.091:378(477); 376.091:378(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2026.1.19>

Чайковський М. Є.

доктор педагогічних наук, професор,

директор

Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти

"Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна"

Хмельницький інститут соціальних технологій

e-mail: chaikov.me@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8793-9744

ІНКЛЮЗИВНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ У ПОРІВНЯННІ З МІЖНАРОДНИМ ДОСВІДОМ

Стаття присвячена аналізу інклюзивних освітніх практик у закладах вищої освіти України та порівняння з міжнародним досвідом. Розглядається стан нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти в Україні, розвиток інклюзивного освітнього простору, створення безбар'єрної інфраструктури, формування інклюзивно-ресурсних центрів і застосування інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення доступності освіти. Висвітлюються проблеми впровадження інклюзії, серед яких нерівномірність підготовки педагогічного персоналу, обмежене ресурсне забезпечення, недостатній рівень адаптації навчальних програм та відсутність єдиних стандартів інклюзивного навчання. Проведено порівняльний аналіз українських практик із міжнародними моделями інклюзивної освіти – скандинавською, англосаксонською та європейською. Показано, що міжнародний досвід характеризується високим рівнем інституційної підтримки, адаптацією навчальних планів, використанням індивідуальних освітніх траєкторій, мультидисциплінарним підходом та застосуванням сучасних технологій. Зазначається, що успішна імплементація інклюзії потребує комплексного підходу, що поєднує законодавче регулювання, підготовку викладачів, розвиток матеріально-технічної бази та цифрових освітніх ресурсів; зазначено, що розвиток інклюзивної освіти у ЗВО України перебуває на етапі системної трансформації: формується інституційна структура підтримки студентів з особливими освітніми потребами, впроваджуються електронні платформи для дистанційного та змішаного навчання, поступово створюються безбар'єрні простори та адаптовані освітні матеріали. Залишається актуальним питання забезпечення рівності доступу до освіти, економічна підтримка посилення кадрової та методичної підтримки викладачів та впровадження єдиних стандартів інклюзивного навчання.

Ключові слова: інклюзивна освіта, університет, академічна доступність, інклюзивне середовище, інклюзивні практики.

Постановка проблеми. Сучасна система вищої освіти перебуває у процесі трансформації, спрямованої на забезпечення рівного доступу до освітніх послуг для всіх категорій студентів. Впровадження інклюзивної освіти в університетах України набуває поступового впровадження, але її розвиток супроводжується низкою системних труднощів, що стосуються організаційних, кадрових, матеріально-технічних та методичних аспектів. Попри наявність законодавчих засад та

окремих успішних практик, рівень заклади вищої освіти демонструють різний ступінь готовності до реалізації інклюзивної політики. Спостерігається недостатній рівень підготовки викладачів до роботи з різними категоріями студентів, обмеженість ресурсного забезпечення, відсутність адаптованих навчальних програм і технологій.

Порівняльний аналіз українського досвіду з міжнародними підходами дає змогу ідентифікувати дієві механізми забезпечення інклюзивності, визначити структурні відмінності освітніх систем та виявити напрями адаптації світових практик. Дослідження проблеми інклюзивних освітніх практик потребує подальшого осмислення питання ефективності існуючих моделей підтримки студентів з особливими освітніми потребами, узгодженості між нормативними вимогами та реальними можливостями освітніх інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання впровадження інклюзивної освіти в закладах вищої освіти розглядається як комплексна проблема, котра охоплює нормативно-правові, організаційні та технологічні аспекти. О. Патлайчук, О. Канарова та І. Брюховецька [2] досліджують особливості використання інноваційних технологій у ЗВО, наголошуючи на їхньому потенціалі для підвищення доступності освіти та підтримки студентів з різними потребами. А. Розвада [7, с. 102] аналізує чинні законодавчі акти та міжнародні документи, що регламентують права осіб з інвалідністю. Визначено, що нормативна база поступово адаптується до європейських стандартів, однак її імплементація в освітню практику залишається низькою, що потребує системного підходу. А. Ткаченко [10, с. 486] вважає, платформи електронного урядування, мобільні додатки та інтерфейси доступності сприяють формуванню інклюзивної інфраструктури, що охоплює освітні, соціальні та адміністративні послуги.

Мета статті – здійснення аналізу інклюзивних освітніх практик у закладах вищої освіти України в контексті порівняння з міжнародними моделями; виявлення ефективних механізмів впровадження інклюзії, визначення структурних відмінностей освітніх систем та обґрунтування напрямів адаптації світового досвіду до національного освітнього простору.

Результати дослідження. За статистикою Міністерства освіти і науки України станом на 01.01.2025 року, в інклюзивних класах загальної середньої освіти навчається 47 610 учнів з особливими освітніми потребами, у спеціальних класах – 6 179 учнів, а в закладах дошкільної освіти – 15 297 дітей в інклюзивних групах [6]. Наразі частка студентів з інвалідністю у ЗВО України становить менше 1% від загальної кількості студентів, але враховуючи дані дошкільників та учнів їх кількість значно зростатиме у майбутньому. Кількість студентів з особливими освітніми потребами зростає, проте інфраструктура та підтримка залишаються недосконалими.

Розвиток інклюзивної освіти у закладах вищої освіти України відбувається на прикладі інтеграції міжнародних стандартів забезпечення рівного доступу до

освіти, закріплених у низці основоположних міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Саламанкській декларації про принципи, політику та практику у сфері освіти осіб з особливими потребами та рекомендаціях ЮНЕСКО щодо інклюзивного навчання. Зазначені документи формують світову концепцію інклюзивної освіти, згідно з якою кожна людина, незалежно від стану здоров'я, соціального статусу чи індивідуальних особливостей, має право на здобуття якісної освіти в умовах рівного доступу та повної участі у навчальному процесі.

Згідно з Законом України «Про освіту» [5]:

- інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників;
- інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Національна освітня політика України поступово адаптується до зазначених міжнародних норм, котрі знаходять відображення у законодавчій базі та практичних механізмах реалізації інклюзивного навчання у системі вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» [4] закріплює положення щодо створення умов для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами, у тому числі через облаштування університетів необхідними технічними засобами, забезпечення доступності навчальних матеріалів і надання індивідуального педагогічного супроводу.

Важливим нормативним документом виступає Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [6], який визначає правові засади соціальної інтеграції осіб з інвалідністю, включно з їх участю в освітньому процесі на рівних засадах. Окрім того, діють постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України та інші підзаконні акти, які конкретизують механізми створення безбар'єрного освітнього середовища. Вони регламентують порядок організації інклюзивного навчання у закладах освіти, функціонування інклюзивно-ресурсних центрів, забезпечення технічних і педагогічних умов для навчання студентів з різними формами порушень розвитку.

З метою практичної реалізації положень законодавства університети впроваджують інституційні механізми підтримки інклюзивного навчання. До них належать створення служб супроводу студентів з особливими освітніми потребами, забезпечення доступності будівель і навчальних аудиторій, використання цифрових технологій для полегшення навчання та підготовка викладачів до роботи в інклюзивному середовищі. В університетській спільноті формується культура толерантності, взаємоповаги та недискримінації, що є передумовою ефективного функціонування інклюзивної системи освіти.

У порівнянні з міжнародним досвідом, Україна перебуває на етапі трансформації освітньої системи у напрямку інклюзії та потребує системних змін, спрямованих на створення доступного освітнього середовища, підвищення кваліфікації педагогів. В університетах поступово формуються структурні підрозділи, які забезпечують супровід студентів з особливими освітніми потребами: інклюзивно-ресурсні центри, служби психологічної підтримки, відділи соціальної адаптації. Їхня діяльність спрямована на організацію доступу до навчальних матеріалів, адаптацію навчальних програм, створення умов для академічної та соціальної інтеграції здобувачів освіти. Однак, рівень реалізації інклюзивних практик у різних закладах залишається не однаковим: частина університетів має розвинену систему підтримки, а інші перебувають на етапі впровадження базових інституційних механізмів.

Розробка та впровадження проєктів з інклюзивної освіти за кордоном почалася в 70-х роках ХХ століття. Хоча ця практика є порівняно новою, вона вже має значний обсяг накопиченого досвіду. Більшість країн Європейського Союзу офіційно визнали інклюзивну освіту на законодавчому рівні, проте реалізують її різними шляхами. Італія, Іспанія, Португалія та Греція практично повністю перейшли від навчання дітей з особливими освітніми потребами у спеціалізованих школах до інклюзивних форм навчання.

В міжнародній практиці виділяють моделі інклюзивної освіти, які враховують культурні традиції та освітню політику конкретних країн. За результатами порівняльного аналізу освітніх систем різних країн виокремлено три моделі інклюзивної освіти, які зображено на рис. 1.

Скандинавська модель має ознаки високої соціальної відповідальності держави і подальшої реалізації рівності освіти. Інклюзія сприймається не як окрема підтримка, а як невід’ємна частина загальної освітньої політики. У Швеції та Норвегії всі діти, незалежно від своїх особливостей, навчаються в одному освітньому просторі. Підтримка спрямована через широку мережу соціальних і педагогічних служб, котрі забезпечують індивідуальний супровід, адаптацію навчальних програм та залучення мультидисциплінарних фахівців. Скандинавські країни реалізують інклюзивну освіту через універсальний доступ і підтримку в загальноосвітніх закладах, що створює рівні можливості для всіх учнів.

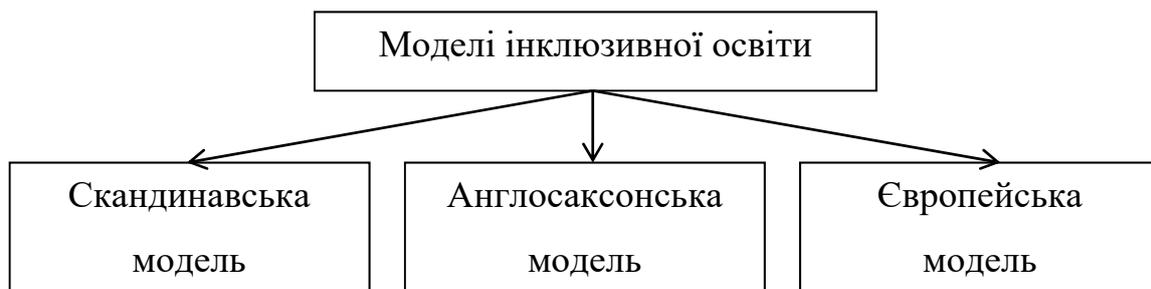

Рис. 1. Моделі інклюзивної освіти

Англосаксонська модель базується на індивідуалізації навчання та юридичному забезпеченні рівного доступу до освіти. У США і Великобританії створено потужну нормативну базу, що регламентує обов'язки освітніх закладів щодо створення інклюзивного середовища [10, с. 489]. Особливу увагу приділяють запровадженню індивідуальних освітніх планів, адаптації використовуваних під час навчання матеріалів і застосуванню підтримуючих технологій. При цьому партнери освітніх установ родини і місцева громада, завдяки чому надається повний спектр допомоги.

Європейська модель є більш гетерогенною і показує різні способи поєднання спеціалізованої та інклюзивної освіти. У Німеччині, Франції та інших країнах-членах Євросоюзу, крім інтернатів для дітей з інвалідністю, існують і програми інтеграції таких дітей у звичайні школи. Тобто надається диференційована підтримка від спеціальних класів до повної інклюзії за умов достатнього забезпечення ресурсами. Головним тут є принцип гнучкості освітнього процесу і створення таких умов, за яких кожен здобувач освіти матиме максимально можливий доступ і до навчального, і до соціального середовища. Європейська континентальна модель передбачає поступовий перехід від спеціальних закладів до інклюзивних практик, з акцентом на інтеграцію в загальноосвітнє середовище.

У США вперше виникла концепція мейнстрімінгу в інклюзивній освіті. Концепція передбачає залучення студентів з особливими освітніми потребами до різних заходів, що організовуються в університетах (культурні події, свята, екскурсії, конференції, конкурси та спортивні змагання). Під час таких заходів молодь з інвалідністю має можливість спілкуватися з однолітками, разом відпочивати та будувати дружні стосунки. У США в більшості університетів є спеціальні відділи по роботі з інвалідами орієнтовані на створення умов для навчання і широкий спектр допомоги студентам [10, с. 487]. Досвід роботи зі студентами-інвалідами в США показує, що для інклюзії у вищій освіті необхідно вживати комплексних заходів: законодавчі ініціативи, розробка програм, адаптація навчальних планів, підготовка викладачів та сучасні технології.

Університет Вашингтона має спеціалізований офіс підтримки студентів з інвалідністю – Disability Resources for Students, який забезпечує доступ до освітнього процесу через адаптацію матеріалів, технічну підтримку та консультації. Заклад застосовує змішану форму навчання, поєднуючи очні заняття з дистанційними, що дозволяє студентам обирати зручний формат взаємодії з викладачами та контентом.

Університети Європейського Союзу демонструють високий рівень інституційної підтримки інклюзії. Університет Гронінгена у Нідерландах має програму Student Support Services, яка охоплює психологічну допомогу, академічні консультації та технічні засоби для студентів з порушеннями зору, слуху чи мобільності. Університети Австрії та Швеції інтегрують інклюзивні практики через національні стратегії, що передбачають фінансування спеціалізованих

ресурсних центрів та обов'язкову підготовку викладачів у сфері інклюзивної педагогіки.

У багатьох українських закладах вищої освіти питання доступності для студентів досі лишається актуальним. Недостатнє освітлення у коридорах і аудиторіях, відсутність контрастних номерів на кабінетах, відсутність обмежувальних смуг на сходах суттєво ускладнюють процес навчання студентам із вадами зору. Проте ця проблема актуальна не тільки в Україні. Розглянемо як у Таїланді навчаються незрячі студенти. Існує недружнє фізичне оточення, недостатнє розуміння викладачами принципів інклюзивної освіти та непослідовність політики інклюзивної вищої освіти як основні бар'єри, що заважають студентам ефективно навчатися.

Серед інших країн слід відзначити Німеччину своєю системою психологічно-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з інвалідністю. У кожному регіоні країни діють педагогічні центри, які надають різноманітну допомогу, займаються профорієнтацією, координують діяльність фахівців різних напрямків, консультують викладачів і батьків. Окрім цих центрів, підтримка забезпечується медико-соціальними службами, ресурсними центрами і реабілітаційними установами, які працюють поза межами закладів освіти. Забезпечення студентів з інвалідністю спеціальними технічними пристроями, необхідними для звичайного життя, є важливою складовою системи освіти Німеччини. Таким здобувачам освіти надається соціальна та медична підтримка, а витрати, пов'язані з навчанням, батьки покривають частково, і тільки якщо їхні доходи значно перевищують середню заробітну плату. Перевагою є те, що самі студенти мають право вибирати заклад освіти на власний розсуд.

Інклюзивна освіта у закладах вищої освіти України поступово перетворюється на невід'ємний елемент освітньої політики, спрямований на забезпечення рівного доступу до навчання всіх студентів. Інклюзивний підхід починає ставати більш системним і охоплювати організаційні, методичні та технологічні аспекти забезпечення доступності освітнього процесу. Університети створюють умови для того, щоб студенти з інвалідністю могли повноцінно брати участь в академічному житті, а це передбачає можливість разом із іншими здобувачами освіти відвідувати лекції, семінари та практичні заняття. Така форма навчання сприяє соціальній інтеграції, розвитку комунікативних навичок, підвищенню толерантності, подоланню психологічних і соціальних бар'єрів у студентських колективах.

Наразі є можливість для дистанційного навчання напрямків. Українські заклади вищої освіти активно застосовують різноманітні електронні навчальні платформи (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams та інші), які дають можливість отримувати навчальні матеріали, виконувати завдання, брати участь у вебінарах та підтримувати зв'язок з викладачами через електронну пошту або інші засоби зв'язку. Використання цифрових технологій у навчанні підвищує його гнучкість, сприяє адаптації змісту освіти до потреб кожного студента і створює передумови для здійснення принципів інклюзивності у закладах вищої освіти.

Створення фізичного та інформаційного доступного освітнього простору є важливим кроком у забезпеченні рівного доступу до освіти для всіх здобувачів освіти. Українські університети поступово оновлюють свою матеріально-технічну базу, облаштовуючи навчальні корпуси пандусами, ліфтами, поручнями, тактильною плиткою та іншими елементами безбар'єрного простору, що дозволяє студентам з обмеженими можливостями опорно-рухового вільно пересуватися територією закладу, відвідувати аудиторії, бібліотеки, лабораторії та інші приміщення без жодних обмежень.

Проводяться заходи і щодо покращення інформаційного простору: навчальні матеріали переводять у доступні формати для осіб із порушеннями зору чи слуху (наприклад, текстові версії лекцій, відео із сурдоперекладом або субтитрами, використання програм для озвучення тексту тощо). У багатьох університетах діють інклюзивно-ресурсні центри, що надають підтримку студентам з особливими освітніми потребами, сприяють взаємодії викладачів, адміністрації та служб супроводу.

Міжнародний досвід поступово імплементується в українських ЗВО через участь у міжнародних програмах, зокрема Erasmus+, що сприяє обміну практиками, розробці спільних курсів та підвищенню кваліфікації персоналу. Формування інклюзивних освітніх практик у вищій школі України визначається низкою взаємопов'язаних тенденцій, що мають як позитивний, так і проблемний характер. Серед них: поступова нормативно-правова консолідація, інституалізація супроводу здобувачів з ООП (особливими освітніми потребами), інтенсивна цифровізація освітнього процесу, зростання міжсекторної та міжнародної взаємодії. Ці тренди закладають основу для подальшого розвитку, але виявляють системні обмеження, що потребують цілеспрямованої політики і практичних дій.

По-перше, нормативно-правова база набуває певної завершеності. Чинні закони і підзаконні акти встановлюють правові гарантії доступу до вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами. Проте факт наявності норм не завжди гарантує їхню практичну реалізацію, потрібні механізми ресурсного забезпечення, контроль виконання та мотивація закладів вищої освіти до впровадження стандартів. Отже, тенденція – законодавче підґрунтя зміцнюється, проте його імплементация залишається фрагментарною.

По-друге, спостерігається процес інституалізації підтримки. В університетах створюються інклюзивно-ресурсні центри, служби супроводу та психологічної допомоги, розвиваються посади тьюторів. Вказане свідчить про зміщення акценту від індивідуальних ініціатив до системного забезпечення послуг. Недостатня кадрова забезпеченість та брак стандартизованих процедур супроводу, однак стримують ефективність цих структур.

По-третє, цифровізація та розвиток дистанційних форм навчання відкривають нові можливості для індивідуалізації та доступності освіти. Використання онлайн-платформ, адаптивних освітніх ресурсів та допоміжних технологій

сприяє зниженню фізичних та інформаційних бар'єрів. Разом із тим залишається проблемою цифрова нерівність, відсутність уніфікованих стандартів доступності цифрового контенту та потреба в підготовці академічного персоналу до ефективного використання таких технологій.

По-четверте, міжнародна співпраця та участь у програмах обміну (Erasmus+, проекти з міжнародними фондами) прискорюють трансфер кращих практик і сприяють підвищенню професійної компетентності викладачів. Таким чином, створюються передумови для імплементації перевірених інструментів інклюзії, проте адаптація зарубіжних моделей вимагає урахування національних соціокультурних і ресурсних особливостей.

По-п'яте, характерною є регіональна нерівномірність: великі науково-освітні центри демонструють вищий рівень готовності до впровадження інклюзивних практик порівняно з малими регіональними університетами. Диференціація обумовлена бюджетними можливостями, наявністю фахівців і локальних ініціатив.

У сучасному науковому дискурсі інклюзія трактується значно ширше, ніж суто гарантування доступу до освітніх послуг. Вона інтерпретується як стратегія системного реформування, що охоплює всі структурні ланки й управлінські рівні освіти, та розглядається крізь призму взаємозв'язку з ширшим процесом суспільної інклюзії. Укорінення соціальної моделі розуміння різноманіття людського розвитку сприяло еволюції концепту соціальної інклюзії, центральним положенням якого є визнання того, що тривале або ситуаційне обмеження участі в соціальному, професійному чи освітньому житті породжує феномен соціального відчуження. Такий стан характеризується переживанням індивідом власної ізольованості від соціальної взаємодії та розглядається як наслідок соціальної ексклюзії, що є перешкодою для повноцінного включення людини в соціально значущу діяльність. У цьому контексті, однією з таких категорій у сучасних реаліях України є військовослужбовці, освітня інтеграція яких потребує системного психолого-педагогічного та організаційного супроводу.

Воєнні події та їхній вплив на українське суспільство зумовили значні зміни у соматичному та психоемоційному благополуччі військових. Перехід від умов бойового середовища до цивільного способу життя часто відбувається в умовах адаптаційного напруження, що пов'язано з необхідністю відновлення фізичного ресурсу, опрацювання наслідків травматичного досвіду та пошуку нових моделей соціальної взаємодії. З огляду на це, освітня реабілітація виступає перспективним напрямом відновлення військовослужбовців, оскільки створює умови для нарощення професійних компетентностей, розширення соціальних зв'язків і підтримання психологічної рівноваги під час повернення до повноцінного суспільного життя [3].

Інклюзивно організований освітній простір виконує значущий реабілітаційний потенціал у роботі з військовослужбовцями, оскільки його функціональність не обмежується передачею професійних та академічних знань. Такий простір вод-

ночас створює умови для зміцнення адаптивних психологічних ресурсів, зокрема емоційної саморегуляції, стресостійкості та відчуття опори через системи соціально-психологічної взаємодії. Залучення до навчальної та освітньої діяльності сприяє послабленню переживання відокремленості, допомагає відновити суб'єктивне відчуття власної цінності, посилює мотивацію до особистісного та кар'єрного проектування, а також підвищує професійну мобільність і позиції людини в умовах сучасного ринку праці [11].

Окрім цього соціальна інклюзія передбачає активне залучення людини до суспільного життя, що є важливою умовою для гармонійного розвитку суспільства. Її суть полягає у демократичному процесі інтеграції окремих осіб або соціальних груп у ширшу спільноту через залучення до суспільної діяльності та культурного обміну. Водночас соціальна інклюзія охоплює не лише окремих індивідів, а й їхні сім'ї та найближче оточення, які впливають на процес прийняття рішень, комунікацію, адаптацію до складних життєвих ситуацій і соціальну взаємодію. Концепція інклюзивної освіти є втіленням фундаментальних демократичних принципів, адже ґрунтується на переконанні, що кожна людина є цінним та активним членом суспільства [1, с. 9].

Наведемо приклад створення інклюзивного освітнього простору для військовослужбовців, який було впроваджено у Хмельницькому інституті соціальних технологій Університету «Україна».

Хмельницький інститут соціальних технологій є відокремленим структурним підрозділом закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», який розпочав свою діяльність з 1999 року як перший інклюзивний заклад на Хмельниччині.

На початкових етапах становлення інклюзивно орієнтований освітній простір формувалася з фокусом на забезпечення умов для навчання осіб, які мали стійкі порушення здоров'я та потребували архітектурної, методичної й соціальної доступності, передусім здобувачів освіти з інвалідністю. З початком суспільно-політичних і воєнних подій в Україні, що розгорнулися у 2014 році, у сфері освіти сформувався запит на підтримку ще однієї групи здобувачів – комбатантів, які поверталися до цивільного життя після перебування в районах інтенсивних бойових дій. Воєнний досвід став чинником подвійного впливу: з одного боку, спричиняв травматизацію тіла, з іншого – трансформувалася психоемоційне та соціальне функціонування, ускладнюючи процеси міжособистісної взаємодії, освоєння професійних ролей і формування довгострокових життєвих стратегій.

Освітній простір, побудований на засадах інклюзивності, почав виконувати функцію соціально-адаптаційного та відновлювального ресурсу, створюючи можливості для повернення людей до системної діяльності через навчання, підтримувальний фаховий супровід та поступову ресоціалізацію. У сучасному розумінні інклюзивна освіта інтегрує мультидисциплінарний підхід, який охоплює корекцію освітнього контенту, врахування специфіки пережитих стресових

і травматичних подій, організацію психолого-педагогічної підтримки, а також моделювання комунікативно безпечних умов взаємодії. Це дозволяє адаптувати процес навчання до індивідуальних можливостей і потреб військовослужбовців, сприяючи їхньому більш стійкому включенню в академічну спільноту та подальшій інтеграції у суспільне й професійне середовище [11].

За роки своєї діяльності Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна» випустив більше 10 тис. студентів, зокрема більше 1000 здобувачів з особливими освітніми потребами [9, с. 7], а також понад 500 здобувачів освіти з числа військовослужбовців Сил Оборони України. На сьогодні ХІСТ Університету «Україна» є першим серед цивільних закладів вищої освіти Хмельниччини за кількістю здобувачів освіти-військовослужбовців.

Виходячи з досвіду Хмельницького інституту Університету «Україна», розкриємо основні умови створення інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти.

Первинною організаційною передумовою визначено *формування фізичного простору*, що не містить інфраструктурних перешкод та відповідає концепції універсального дизайну. Такий підхід розглядається як системна стратегія побудови освітніх сервісів, у межах якої просторові компоненти, цифрові технології, інформаційні канали та формати комунікації створюються за логікою максимальної зрозумілості та рівного доступу для всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх індивідуальних можливостей чи адаптаційних потреб.

У структурі безбар'єрності ключовими є такі елементи: доступність зовнішнього периметра закладу освіти (зручність навігації на прилеглий території, адаптовані пішохідні шляхи, облаштовані переходи); наявність засобів вертикальної доступності до будівель (пандуси, платформи або альтернативні підйомні механізми); інклюзивність вхідно-дверних зон (ширина дверних прорізів, відсутність порогів, зручні системи відкривання входів і виходів); внутрішня просторово-комунікативна доступність (вільні коридори, адаптовані санітарні вузли, зрозумілі системи орієнтування та логістична зручність розташування основних функціональних зон) тощо.

Другою інституційною передумовою розглядається *функціонування в закладі освіти окремої структурної одиниці*, діяльність якої спрямована на підтримку та супровід здобувачів освіти, що мають різні адаптаційні виклики, у логіці реалізації інклюзивної освітньої політики. Такий підрозділ виконує роль міждисциплінарного координатора, що поєднує комунікативні, організаційні та партнерські механізми взаємодії між усіма учасниками освітнього середовища.

Практичним ілюстративним прикладом є досвід Хмельницький інститут соціальних технологій, де створено спеціалізований координаційно-комунікативний хаб – Центр соціальної інклюзії. Пріоритетним завданням цього підрозділу є налагодження і модерування конструктивних соціально-освітніх зв'язків: він ініціює, синхронізує та супроводжує взаємодію студентської спільноти з

ключовими суб'єктами інклюзивного освітнього простору, забезпечуючи цілісність комунікацій і сталість міжсекторного партнерства в межах освітнього процесу [12].

Ще однією ключовою організаційно-технологічною умовою розглядається застосування сучасних інформаційно-освітніх рішень, які забезпечують цифрову підтримку навчального процесу, інтеграцію онлайн-комунікацій та поєднання аудиторного і дистанційного форматів здобуття освіти. Важливим складником такої моделі є наявність стабільного Інтернет-супроводу освітнього процесу, платформ для віддаленого навчання та адаптованих електронних ресурсів.

У центрі уваги при цьому – освітні запити студентів, що перебувають у ситуації додаткових адаптаційних викликів. Серед них особливо значущими вважаються потреби у розширенні пізнавальних меж, доступі до фахового знання, отриманні уточнювальної інформації та підтримці соціально-комунікативної взаємодії. Саме цифрові інструменти створюють можливість задовольнити ці запити в гнучкий та персоналізований спосіб.

Ефективність такого середовища зумовлена поєднанням індивідуальної траєкторії навчання – адаптованого контенту, наставницького супроводу, модифікованих форм подання матеріалу, можливості варіативного темпу опанування дисциплін – та доступністю інтерактивних комунікаційних технологій. Ці компоненти дозволяють формувати неприв'язаний до місця і часу освітній досвід, що зменшує ризики ізоляції та підтримує академічну залученість.

Завершальною, проте системно значущою умовою є впровадження інституційних механізмів розвитку *інклюзивної компетентності академічної спільноти*. Йдеться про наявність у ЗВО цілісної моделі підготовки, яка забезпечує педагогічну готовність викладачів і адаптаційну спроможність студентів до взаємодії в освітньому середовищі, побудованому на засадах різноманіття та рівного доступу. Така система охоплює безперервну фахову підтримку, навчально-методичні стандарти, програми підвищення кваліфікації, а також практики взаємного навчання і рефлексії, що формують здатність реалізовувати інклюзивні рішення у викладанні, комунікації та організації навчання.

Інклюзивну компетентність викладача обґрунтовано нами як відносно самостійну частину загальної професійної компетентності; інтегративне особистісне утворення, що зумовлює здатність здійснювати професійну діяльність в процесі інклюзивного навчання, зокрема забезпечувати освітні потреби здобувачів з ООП, їхню соціально-педагогічну адаптацію у навчально-виховному середовищі, створювати всі умови для їхнього повноцінного розвитку та саморозвитку.

Інклюзивну компетентність здобувачів освіти ми визначаємо як особисте інтегративне утворення, що формується в умовах інклюзивного навчання на основі досягнутого рівня розвитку життєвих навичок, які сприяють соціальному, духовному здоров'ю та складають індивідуальний ресурс до участі в інклюзивному розвитку ЗВО [12].

Упровадження зазначених умов створює передумови для конструктивного повернення здобувачів освіти ООП та військових до освітнього та професійного середовища, сприяє зміцненню їх адаптаційного потенціалу, розширює можливості кар'єрного становлення і знижує прояви соціальної відстороненості та психологічного дистресу. Узагальнюючи успішні практики, напрацьовані в ХІСТ, доцільно наголосити, що місія інклюзивного освітнього середовища полягає не лише у забезпеченні права на навчання, а в багатовекторному відновленні – поєднанні академічної підтримки, психосоціальної стабілізації та стимулюванні самореалізації, що дозволяє ветеранам і чинним військовим поступово інтегруватися у громадське життя як активні, суб'єктні та соціально залучені учасники суспільних трансформацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасного стану та міжнародного досвіду засвідчує, що вітчизняна система освіти рухається у напрямі гармонізації з європейськими стандартами інклюзії, визначеними Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю та рекомендаціями ЮНЕСКО. Сьогодні в українських університетах поступово формуються структурні, технологічні та методичні умови для реалізації принципів інклюзивного навчання: модернізується матеріально-технічна база, створюються безбар'єрні простори, розвиваються дистанційні форми освіти, функціонують інклюзивно-ресурсні центри. Перелічені процеси свідчать про перехід від фрагментарного підходу до системної організації інклюзивного середовища. Разом із тим, практика впровадження інклюзивних освітніх стратегій залишається диспропорційною. Існують проблеми кадрового забезпечення, нестача фінансових ресурсів, недостатня обізнаність викладачів щодо специфіки роботи зі студентами з особливими освітніми потребами, відсутність єдиних стандартів адаптації навчального процесу. Порівняння з міжнародним досвідом свідчить, що Україна перебуває на етапі становлення системної інклюзивної політики. Подальший розвиток має ґрунтуватися на принципах універсального дизайну навчання, міжвідомчої взаємодії, цифрової доступності та доказової освітньої практики. Важливою передумовою ефективності інклюзії є формування інституційної культури толерантності, академічної рівності та партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. За умови подальшої підтримки з боку держави, університетів та суспільства, інклюзивна освіта може стати головним чинником модернізації національної системи вищої освіти та інтеграції України у глобальний освітній простір.

Список використаних джерел і літератури

1. Методологічні засади та технології інклюзії у ЗВО. Досвід Університету «Україна» : колективна монографія / Таланчук П. М., Чайковський М. Є. та ін. ; за наук. ред. П. М. Таланчука. Київ : Університет «Україна», 2018. 481 с.
2. Патлайчук О., Канарова О., Брюховецька І. Сучасні освітні практики ЗВО: особливості використання інноваційних технологій навчання. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 8(14). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8\(14\)-724-737](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8(14)-724-737)

3. Петrenchенко С. А. Психологічні аспекти адаптації учасників бойових дій та членів їх сімей в умовах війни : навчально-методичний посібник / за ред. М. Є. Чайковського. Київ : ТАЛКОМ, 2024. 130 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII : станом на 22 вересня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення : 01.12.2025).
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV : станом на 4 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>. (дата звернення : 24.11.2025).
7. Розвад А. С. Інклюзивний простір: нормативне забезпечення та сучасні тенденції розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2024. № 46. С. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.16>
8. Статистичні дані. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення: 25.11.2025).
9. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти : монографія / за ред. М. Є. Чайковського. Київ : Університет «Україна», 2019. 460 с.
10. Ткаченко А. Цифрові інструменти для формування інклюзивного міського середовища: український та міжнародний досвід. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. № 33. С. 483–490. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb332025338587>
11. Чайковський М. Є. Роль інклюзивного освітнього простору в реабілітації військовослужбовців: на прикладі ХІСТ Університету «Україна». *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку* : зб. наук. праць за матер. IV міжнародної наук.-практ. конф., Полтава–Лубни, 20-21 лютого 2025 р. / за ред. Л. О. Данильчук. Полтава : в-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2025. Том II. С. 230–235. URL : <https://drive.google.com/drive/folders/1G5pMACPT5NhpJDSWqnCouTa-pLTSsfN0> (дата звернення: 25.11.2025).
12. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. на здобуття ступ. доктора пед. наук – 13.0005. Старобільськ, 2016. 570 с.

References

1. Talanchuk, P., & Chaikovsky, M. (2018). *Metodolohichni zasady ta tekhnolohii inkluzii u ZVO. Dosvid Universytetu «Ukraina»* [Methodological Principles and Inclusion Technologies in Higher Education Institutions: The Experience of the “Ukraine” University]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
2. Patlaichuk, O., Kanarova, O., & Briukhovetska, I. (2023). *Suchasni osvitni praktyky ZVO: osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia* [Modern educational practices of higher education institutions: Features of using innovative learning technologies]. *Visnyk nauky ta osvity*, 8(14), 724–737. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8\(14\)-724-737](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8(14)-724-737) [in Ukrainian].
3. Petrochenko, S. (2024). *Psykhologichni aspekty adaptatsii uchasnykiv boiovykh dii ta chleniv yikh simei v umovakh viiny* [Psychological Aspects of Adaptation of Combatants and Their Family Members in Wartime Conditions]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»* [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (2014). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://surl.li/jysqwo> [in Ukrainian].
5. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»* [The Law of Ukraine «On Education»]. (2017). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini» [The Law of Ukraine «On the Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine»]. (2005). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
7. Rozvad, A. S. (2024). Inkliuzyvnyi prostir: normatyvne zabezpechennia ta suchasni tendentsii rozvytku [Inclusive space: regulatory support and current development trends]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykhohiia*, (46), 101–107. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series19.2024.46.16> [in Ukrainian].
8. Statystychni dani [Statistical data]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from <https://surl.li/kwhlby> [in Ukrainian].
9. Chaikovsky, M. (2019). Teoretyko-metodolohichni zasady vprovadzhennia inkliuzii v zakladakh osvity [Theoretical and Methodological Foundations for the Implementation of Inclusion in Educational Institutions]. Kyiv : Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
10. Tkachenko, A. (2025). Tsyfrovi instrumenty dlia formuvannia inkliuzyvnoho miskoho seredovyshcha: ukrains'kyi ta mizhnarodnyi dosvid [Digital tools for shaping an inclusive urban environment: Ukrainian and international experience]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Formation*, (33), 483–490. Retrieved from <https://surl.li/uxsqtq> [in Ukrainian].
11. Chaikovsky, M. (2025). Rol inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru v rehabilitatsii viiskovosluzhbovtiv: na prykladi KhIST Universytetu «Ukraina» [The Role of Inclusive Educational Spaces in the Rehabilitation of Military Personnel: The Case of Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, «Ukraine» University]. *Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku – Science and Education in Global and National Dimensions: Challenges, Threats, and Development Prospects*. Retrieved from <https://drive.google.com/drive/folders/1G5pMACPT5NhpJDSWqnCouTa-pLTSsfN0> [in Ukrainian].
12. Chaikovsky, M. (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymi potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho prostoru [Theory and Practice of Social and Pedagogical Work with Youth with Special Needs in the Context of an Inclusive Educational Environment]. Starobilsk [in Ukrainian].

Chaikovskyi M. Ye.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Director

Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution
"Open International University of Human Development "Ukraine"
Khmelnytskyi Institute of Social Technologies

INCLUSIVE EDUCATIONAL PRACTICES IN UKRAINIAN UNIVERSITIES COMPARED WITH INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted to an analysis of inclusive educational practices in higher education institutions in Ukraine and a comparison with international experience. It considers the state of regulatory and legal support for inclusive education in Ukraine, the development of an inclusive educational environment, the creation of barrier-free infrastructure, the formation of inclusive resource centers, and the use of digital technologies to improve the accessibility of education. It highlights the problems of implementing inclusion, including the uneven training of teaching staff, limited resources, insufficient adaptation of curricula, and the lack of uniform standards for inclusive edu-

cation. A comparative analysis of Ukrainian practices with international models of inclusive education – Scandinavian, Anglo-Saxon, and European – is conducted.

It has been shown that international experience is characterized by a high level of institutional support, adaptation of curricula, use of individual education plans, a multidisciplinary approach, and the application of modern technologies. It is noted that the successful implementation of inclusion requires a comprehensive approach that combines legislative regulation, teacher training, and the development of material and technical resources and digital educational resources. The article emphasizes that the development of inclusive education in higher education institutions in Ukraine is undergoing a phase of systemic transformation: an institutional structure is being formed to support students with special educational needs, electronic platforms for distance learning are being introduced, and barrier-free spaces and adapted educational materials are gradually being created. The issues of ensuring equal access to education, strengthening personnel and methodological support for teachers, and introducing uniform standards for inclusive education remain relevant.

Key words: inclusive education, university, academic accessibility, inclusive environment, inclusive practices.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY)